

Володимир В'ятрович для читача — фаховий історик, що досліджує український визвольний рух ХХ століття, а також публіцист-популяризатор. Його праці «Історія з грифом "Секретно"» та «За лаштунками "Волині-43"» уже стали бестселерами.

Нова книга В'ятровича не є науко-популярною у традиційному розумінні цього слова. Але він не зміг би її написати, якби не був професійним істориком, що глибоко «сидить» у темі. У цій збірці коротких нарисів ідеться про події, довести факт яких неможливо жодним документом. Бурхливе ХХ століття їх просто нам не лишило. Але тонке відчуття духу того часу підказує авторові, що вони могли відбутися. І хтозна, чи не відбулися...

Так, Володимир В'ятрович свідомий того, що історія не знає слова «якби». А все ж йому не бракує відваги переступити через цю аксіому. Як і відваги спробувати перо в текстах, що більше тяжіють до літератури, ніж до публіцистики.

(Не)історичні миті, які лягли в основу цієї книжки, вихоплено з останнього століття української історії: потяг, що везе київських студентів під станцію Крути; хлопчик в українському селі, який вмирає від голоду 1933-го; останні бійці УПА в останній криївці; радянський концтабір, де гине поет, але лишаються жити його вірші.

Автор доводить свої оповіді до сьогодні — Майдану 2014-го й російсько-української війни. Це 38 нарисів-миттевостей — маленьких уламків мозаїки, що вкупі творять велике полотно історії, з її яскравими й похмурими кольорами, тонами й напівтонами.

WWW.BOOKCLUB.UA

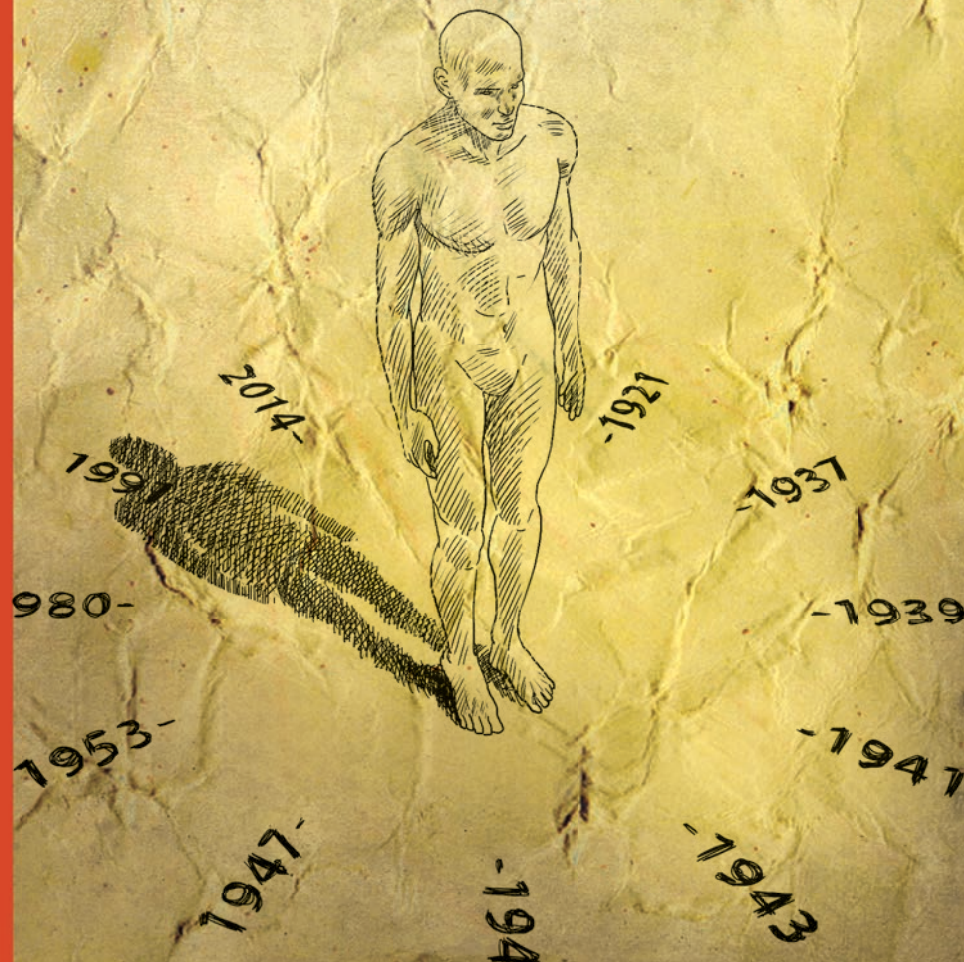
ISBN 978-617-12-3924-1



9 786171 239241

ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ (НЕ)ІСТОРИЧНІ МИТІ НАРИСИ ПРО МИНУЛІ СТО РОКІВ

# ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ (НЕ)ІСТОРИЧНІ МИТІ НАРИСИ ПРО МИНУЛІ СТО РОКІВ



ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ  
**(НЕ)ІСТОРИЧНІ МИТІ**  
НАРИСИ ПРО МИНУЛІ СТО РОКІВ



УДК 93/94  
ББК 63.3  
В96

Жодну з частин цього видання  
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі  
без письмового дозволу видавництва

Фотографії: Архів Центру досліджень визвольного руху; Галуzeвий державний архів Служби безпеки України, матеріали Українського інституту національної пам'яті; приватний архів начальника штабу АН УРСР А. Морева; Олександр Клименко; Володимир В'ятрович; кадри відеоролика «Крути. 98 років пам'яті» (автор ідеї Олеся Драшкаба, режисер і оператор Іван Тимченко); Wikipedia; картина невідомого художника «Козак Мамай» (Національний художній музей України); картина Г. Рязьського «Делегатка» (Державна Третьяковська галерея, Росія)

**Електронний архів визвольного руху**

робимо минуле доступним

[avr.org.ua](http://avr.org.ua)



Дизайн обкладинки, макета і верстка

**CreaLab**

*Creative Laboratory*

ISBN 978-617-12-3924-1

- © В. М. В'ятрович, текст, 2017
- © Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», видання українською мовою, 2017
- © Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», художнє оформлення, 2017

## ВСТУП, АБО УЛАМКИ ДЗЕРКАЛА ІСТОРІЇ

---

Не лише зрозуміти минуле, але й відтворити його — завдання, яке ставить перед собою історик. Тому він не обмежується описом ключових подій та відстежуванням зв'язків між ними, а намагається реконструювати максимум деталей, які допоможуть відчутти описуваний час, зрозуміти мотиви людей, що жили тоді, обставини, в яких їм довелося діяти, ухвалювати свої рішення чи ухилятися від них. При цьому історик має обмежений вибір матеріалу для такої реконструкції. Віднайдені в землі артефакти відіграють вирішальну роль у відтворенні дописемної історії. Записи, здійснені безпосередньо під час описуваних подій або невдовзі після них, є головним джерелом історії протягом кількох тисячоліть. За останні століття додалися ще фото-, аудіо- та відеоматеріали.

Доволі довго здавалося, що недостатня кількість джерел є головною перепоною для відтворення максимально точної картини того, що відбулося. Мовляв, як тільки віднайдемо всі необхідні елементи, пазл минулого врешті складеться. Звісно, поява щораз більше джерел, їх урізноманітнення, наближує нас до розуміння тих чи тих історичних подій. Проте жодну з них історик досі не може назвати відтвореною повною мірою. Навіть такі недавні й зафіксовані усіма можливими засобами запису, як Євромайдан

2013—2014 років, залишаються до кінця непізнаними. Попри терабайти інформації, що дозволяють до хвилини його відтворити. Тому історія, за влучним висловом британця Джона Тоша, — це не остаточне досягнення, лише вічне прагнення до істини.

Як дослідник я два десятиліття займаюся українським визвольним рухом 1920—1950 років. Головними для мене були саме письмові джерела. При чому у своїх роботах завжди надавав перевагу документам над мемуарами. Адже вони є прямою мовою епохи, про яку розповідають, тоді як спогади (часто записані геть згодом) є лише її переказом. Я провів багато часу в архівах різних країн світу, розшукуючи документи українського визвольного руху чи структур, що боролися з ним. Водночас моє розуміння подій, пов'язаних із боротьбою українців за свободу, суттєво збагатилося від спілкування з її безпосередніми учасниками та свідками. Саме їхні спогади, що програвали документам в уточненні конкретних аспектів тих чи інших подій (дати, кількісні показники), здатні були передати настрої того часу.

Але навіть після завершення вдалого, на мою думку, дослідження залишалося почуття недоговореності, розуміння, що, обмежений жорсткими рамками історіографії, не зумів передати важливих моментів життя тих, про кого писав. Надто багато суттєвих деталей (ті ж емоції) не потрапляли на папір документів. Яскраве життя в текстах набувало форми сухої хроніки й залишалося недоступним науковцеві.

Врешті спокуса зануритися в минуле, не обмежуючи себе професійним інструментарієм, подивитися на світ очима

тих, про кого пишеш, і висловити пережите ними власними словами, виявилася надто великою, аби не піддатися їй. Тим паче, як завзятий читач розумію, що іноді саме художня проза здатна розповісти про минуле більше, глибше та ширшому колу людей. Тому, несподівано навіть для себе, почав створювати короткі історичні новели, які певною мірою доповнювали мої історичні дослідження, а іноді виходили поза їх рамки. Писав не тоді, коли міг писати, а тоді коли вже не міг не писати. Тексти з'являлися на різних електронних пристроях (телефоні, планшеті, комп'ютері), написані в несподіваних місцях — у метро, літаку, авто (коли не за кермом). Спершу нікому не показував їх, чекав, аби вляглися емоції, на хвилі яких ці тексти з'являлися, щоб самому глянути на них спокійніше. Згодом дав прочитати найближчим, їм сподобалося. Зрештою вирішив апробувати їх на публіку, використавши для цього соціальні мережі. Здебільшого позитивне (іноді навіть захоплене) сприйняття кількох новел додало відваги, щоб видати цю книгу.

Зібрані в ній нариси присвячені в основному подіям минулого ХХ ст., які досліджую як науковець. Читач моїх попередніх книг може зауважити певні перегуки з ними. Кілька текстів стосуються ближчих до нас днів. Адже боротьба за свободу, що об'єднує всі сюжети під цією обкладинкою, триває досі.

Ще кілька слів про назву книги. Її завдання не лише відмежувати нове видання від попередніх наукових чи науково-популярних досліджень. «(Не)історичні миті» — це розповіді не про звичні нам із підручників ключові події минулого, які змінювали хід історії. Тут ітиметься про ті,

які можна назвати митями фокусування історії, коли в одній хвилині можна побачити ціле життя людини чи навіть усього покоління. Вони — як маленькі уламки історії, кожен з яких, проте, дозволяє розгледіти її велике полотно. Осколок розбитого дзеркала стає окремим дзеркалом.

Позаяк це не наукове дослідження, то іноді це навіть миті, яких ніколи насправді не було (або принаймні ми поки що не знаємо про них). Але їх героями є історичні постаті, сюжети розгортаються на тлі справжніх історичних подій. До новел дібрано історичні знімки, що мають допомогти читачеві глибше зануритися в описуваний час і ліпше зрозуміти їх героїв.

Сподіваюся, нова книга, попри її дещо незвичний формат, служитиме тим же цілям, що й попередні, — краще розуміти минуле, щоб впевненіше дивитися в майбутнє.

*Володимир В'ятрович  
липень 2017 року, м. Київ*

## ХЛОПЧАКИ



— Не бійся, спробуй, — тихо, але переконливо промовляв Петрик, передаючи Андрієві самокрутку.

— Та не боюсь я нічого, — з викликом відповів Андрій, беручи її до рук.

Його особливо дратував зверхній тон молодшого від нього Петрика. Скручена зі шматка вчорашньої газети самокрутка диміла. Її запах геть не подобався хлопцеві, але відступати було пізно — кільканадцять пар очей уважно спостерігали за ним у їхньому куточку вагона.

— Тільки не затягайся сильно, — попередив Микола.

Старший на три роки, він вже навчався в університеті. З Андрієм вони за останні дні стали майже друзями. Порада була продиктована турботою про товариша. Але йому вона здалася зверхньою та пихатою. Аби показати Миколі, Петрикові й іншим, що він уже не дитина, Андрій навпаки глибоко вдихнув. Надто глибоко. Дим наповнив легені та, здавалося, відразу вдарив у голову. Хлопця різко знудило, потім схопив нестримний кашель. Він намагався його спити, але марно.

Здається, зараз він всіх розбудить. Проте більше за кашель передранкову тишу вагона прорізав регіт Андрієвих товаришів, які спостерігали за ним.

— Ану спати! — гавкнув з іншого кінця вагону Петро Опанасович. — Ще ж рано. Не доїхали ще! Бісові діти!



Хлопці замовкли, щоб не дратувати старшого, але якби не темрява у вагоні, він побачив би, що тут уже давно ніхто не спить.

Щиро кажучи, ніхто, окрім нього, взагалі не спав тієї ночі. Відколи потяг повільно рушив з київського вокзалу, у вагоні панувало приховане, але нестримне збудження.

Під повільний стукіт коліс і скрипіння старого вагона тривали безкінечні розмови — про дівчат, про любов, про війну, про Україну. Тихі, але запальні суперечки про те, що і як повинні робити керівники держави для перемоги.

— А я вам кажу, — переконував своїх слухачів Максим, — вони нездари та зрадники. Вони продали Україну й не збираються її захищати.

— То чого ж ти тут, якщо їм не віриш? — спитав хтось поруч.

— Бо я буду захищати!

Зовсім не про політику думав Сашко. Він намагався назавжди закарбувати в пам'яті образ Олени, її очі. Той неймовірний погляд, який вона подарувала йому на прощання. Вона ще ніколи на нього так не дивилася. Та й взагалі вони ніколи не були так близько одне до одного, як у ті останні хвилини на пероні. Як же багато не встиг він їй сказати! Та ні, гірше — він взагалі нічого їй не сказав учора. Просто стояв, втопившись у її фантастичних зелених очах. Певно, виглядав як телепень. Треба їй все написати! Сашко вже почав діставати клапоть паперу й олівець. Але темрява ж довкола. Ох, яка ж довга ця ніч. Січневий ранок ніяк не почнеться. «От як тільки зійде сонце, я напишу їй, що...»

Іншим самітником, що сидів подалі від зграйок хлопчаків, охоплених жвавими суперечками, був Павло. Але його наповнювали не романтичні думки, а страхи. Їх було багато, та найбільше він боявся... злякатися. «А що коли почнеться, а я не зможу здолати страх? А що як побіжу? Тоді вони точно дізнаються, що я набрехав і з ганьбою відправлять домів... А там, ой...»

Про те, що чекатиме його, втікача, вдома, він теж боявся думати. Тому глибше кутався у братову шинель, намагаючись спинити невгамовне тремтіння, не так від зимового холоду, як від хвилювання. «Добре, що прихопив шинель, — думав, — у ній не лише тепло. В ній я виглядаю старшим, тому й зумів додати собі два роки... Але коли брат дізнається...»

Бурхливі думки, приглушені, але палкі розмови раптом обірвала тиша — колеса перестали стукати раз-у-раз, старий дерев'яний вагон більше не скрипів. Поїзд спинився. Приїхали.

Знадвору було чути важкі кроки, що провалювалися в сніг. Розсунулися двері. У вагон ввірвалися світло й зимовий холод. Сонце ще не зійшло — то був ліхтар в руках чоловіка у військовому однострої.

— Виходимо! — суворо промовив. — Станція Крути.



*Кадри відеоролика «Крути. 98 років пам'яті», презентованого в січні 2016 року (автор ідеї — Олеся Драшкаба, режисер і оператор — Іван Тимченко)*



*29 січня 1918 року біля станції Крути на Чернігівщині українські війська дали бій більшовицькій армії, що на-*

*ступала на Київ. У ньому взяли участь, зокрема, й курсанти юнацької школи ім. Б. Хмельницького та перша сотня новоствореного добровольчого Помічного Студентського куреня Січових стрільців. Загалом — від 420 до 520 українських вояків і юнаків та студентів. Мали бронепотяг і до 16 кулеметів. Бій зі значно чисельнішими червоногвардійцями — близько 4800 осіб — тривав майже шість годин. Коли смеркло, українські війська організовано відступили. 27 студентів і гімназистів під час відступу потрапили в полон. Наступного дня їх розстріляли або замордували. Їхні тіла після вигнання більшовиків були перевезені з-під Крут до Києва й 19 березня 1918 року урочисто поховані на Аскольдовій могилі.*

## СПОГАД



«Причини нашої поразки», три слова легко лягли на папір. Услід за ними — наступні, склалися у зважений текст. На диво, навіть для самого себе, писав «без гніву та пристрасті» — як дослідник, а не учасник описуваних подій. Спокійно визначав чинники, вибудовував їх ієрархію та взаємовпливи.

Емоції, не випущені літерами на папір, вирували всередині. Любов, ненависть, захоплення й відчай ніби перетоплювалися у важкі словосполучення на кшталт «брак окресленої соціальної програми» чи «низький рівень національної самосвідомості».

Неперетопленим залишався лише гнів, уже давно не до «інших, у всьому винних», а до самого себе.

Гнів живила думка, що все могло бути по-іншому. Що був момент, після якого все, що сталося, вже не могло не статися. Він розумів, що навряд чи зможе описати це в аналітичній статті. Що цей момент можна радше відчутти, ніж раціоналізувати. Відшукати його можна, занурившись саме в емоції минулого.

Спочатку була нестримна радість — від пробудження, весни, єднання. Геть дитяча, аж вихлюпувалася. «Наші люди» з'явилися на вулицях несподівано, як проліски з-під снігу. Сказати достеменно, що означало тоді оте «наші», напевно, не зумів би ніхто. Але його відчували всі, навіть коли серед «наших» зауважував тих, про яких доти був геть

іншої думки. Здавалося, «нашими» стали всі, інших просто не лишилося в місті. Загальна радість виливалася в пісні, що лунали звідусіль. Стільки українського співу на вулицях Київ не чув, певно, уже літ зо сто. Перші промови на перших мітингах теж звучали, як музика. Оте вимовлене з приди-хом «українці» чи «великий народ український» розганяло мурашки по шкірі.

Він знав, що ейфорія мине. Але не хотів думати, що буде, коли вона згасне. Тому й не помітив, як свято почало розчинятися у важких буднях.

Пісні, запальні промови ще залишалися якийсь час, але їх вже було не досить, щоб не помічати труднощів, яких ставало дедалі більше. Готових взятися до справи було значно менше, ніж охочих виступити на мітингу. Хто зважувався таки звалити на свої плечі відповідальність, опинялися під подвійним тиском. Шаленої критики тих, хто дали був спостерігачем. Та власних сумнівів — виявилось, що для вирішення нагальних проблем самого бажання замало.

Потрібні знання, а вони здебільшого були в «колишніх» — тих, хто не хотів нічого робити, або навіть гірше — волів робити зовсім інакше, ніж те, що так гаряче проголошували на велелюдних зібраннях. Тому багато з «нових» не витримувало й кидали роботу, за яку взялися.

Серед решти наростало розуміння, як по-різному вони уявляли собі омріяну Україну. З часом різниця вже не просто дивувала, а дратувала.

Марні спроби переконати у власній правоті лише заго-стрували несприйняття іншої думки. Єдиний колись потік розділився на окремі струмки. Члени кожної з груп (а їх

ставало дедалі більше і вони ставали дедалі дрібнішими) були абсолютно певні своїй правоті і вже не розуміли, що спільного в них могло бути з іншими. Відчуженість швидко переросла у ворожість.

Тим паче, що інший, спільний ворог, був десь далеко на Сході. Дехто навіть казав, що загроза звідти зумисне перебільшена й ті, хто кричить про потребу війська, потім використають його в політичній боротьбі.

А вони таки прийшли зі Сходу — непрошені, захланні. Прощання з першими вбитими в боях не вгамувало пристрастей. До взаємних звинувачень додалися докори в марно пролитій крові героїв.

Потім були союзи, але не між іще так недавно «своїми», а з чужинцями. Щоб завоювати їхню довіру і стати сильнішим порівняно з іншими, підняли зброю на тих, які недавно вони були «нашими».

А потім закрутився неймовірний вир взаємної ненависті. Вир, не менш сильний, як потік єднання, який підняв усіх навесні 1917-го. Здається, отямитися від нього зумів тільки зараз, через кілька років. Тому й нарешті сів писати...

Але на сьогодні досить. Спогади геть виснажили. Сховав свої папери у портфель і встав з-за столу — спробує продовжити завтра.

— Оревуар, — сказав уже майже без акценту офіціантові й вийшов із кафе, залишивши на столику кілька франків.



*Масова демонстрація на Хрещатику в Києві, березень 1917 року*



*Весняні мітинги стали початком Української революції 1917—1921 років. У вирі революційних подій українці зуміли створити власну державу, із парламентом, урядом, військом, дипломатією. Проте через зовнішні (слабка міжнародна підтримка) та внутрішні (відсутність єдності в еліт) причини вона була завойована ворожими арміями й окупована. Значна частина українських політичних діячів і військових опинилися у Франції, Німеччині, Чехословаччині й інших країнах, де створили організації військово-політичної еміграції.*



## БЕЗ ЖАЛЮ



Не те щоб він довго полював за ним чи жив прагненням помсти. Ні, йому навіть здавалося, що він забув про Єгорова. Забув ту страшну ніч, коли раптом втратив усе — дружину, дітей, дім... Не втратив — у нього все це забрали. Точніше, забрав чоловік, який зараз стояв на колінах. Саме він закрив його родину в хаті й підпалив. Крики, що прорізали нічну тишу, змусили отамана, який встиг уже добігти до лісу, спинитися. Потім він побачив заграву і, сповнений тривоги, помчав назад, до рідного дому. Друзі ледве наздогнали його на околиці лісу, звідки було видно охоплену вогнем хату, оточену більшовиками. Один із них скакав, наче шаман у химерному танці. Він знав, що це Єгоров, який мстився йому за невловимість.

— Стій, отамане! — кричали друзі, стримуючи. — Пізно, вже нічого не зробиш. Їх надто багато.

Але він не чув і далі поривався до вогню. Аж хтось із товаришів руків'ям шаблі по голові вирубав його.

Після того багато чого сталося, було багато пролитої крові. У кожному вбитому більшовикові він бачив Єгорова. Аж доки той не перестав бути для нього конкретною особою, а розплився в химерний образ. Дивно, але саме це дозволило йому врешті-решт позбутися комісара зі своєї свідомості.

І ось той самий комісар Єгоров — живий — стояв перед ним. Не на весь свій великий зріст, а на колінах. Не був

ані пихатим, як зазвичай, ані не клекотів гнівом. Навпаки — блідий, спітнілий, принишклий, ніби зів'ялий.

— Встань, — сказав йому отаман і навіть допоміг зіп'ястися на ноги.

Розв'язав руки. В очах комісара спалахнула надія — чи то на благородство, чи на жалість.

Але в отамана, який спокійно стояв навпроти, не було ні того, ні того. Тільки ніж у руках. Мить — і він шарконув по горлі бранця.



*Штаб «Степової дивізії» Холодного Яру. Крайній праворуч сидить отаман Кость Пестушко — «Блакитний», «Степовий»*



*Навіть після падіння української держави та відступу її армії за межі власної території в Україні до середини 1920-х років тривала боротьба проти більшовицьких окупантів. Одним із епіцентрів повстанського руху став Холодний Яр на Черкащині.*

## ВИПАДКОВА ЗУСТРІЧ, ЯКОЇ НЕ БУЛО



— Вибачте, — французькою, проте з сильним акцентом, вимовив один із двох чоловіків, що випадково зіткнулися на гамірній вулиці Парижа.

— Нічого, — недбало кинув другий, збираючись іти далі.

Але щось, напевно, таки вимова незнайомця, змусила його спинитися й уважно глянути на нього.

Це був він!

Так, постарілий, значно більше, ніж мав би за тих 5—6 років, що минуло з часу останньої зустрічі, чи то пак майже сутички. Опущені плечі, згаслий погляд. Увесь ніби висохлий фрукт, з якого вичавили останні краплі соку.

Та вже за мить в очах перехожого спалахнула знайома іскра, він враз виструнчився, права рука опинилась на поясі, ніби намацуючи зброю. Так, саме брак зброї робив його вигляд таким беззахисним, майже жалюгідним.

— Симон Васильович, — видихнув він, уже спопеляючи очима випадкового зустрічного, — і ви тут?

— Так, Несторе Івановичу, тут, — відповів чоловік.

Йому враз стало соромно за свій вигляд — старий за-праний костюм, розтоптане взуття — не так мав би виглядати керівник держави, навіть в екзилі.

— Надто малою виявилася для двох отаманів одна Україна, — іронічно промовив Махно.

— Може й вистачило б, якби один з них, прикриваючись безмежною вольницею, не підтримав її головного ворога, — відповів Петлюра.

— Я, Симоне Васильовичу, большевикам крові пустив не менше за ваших вояків.

— Моїх вони орденами не нагороджували.

— І ви не без помилок — вірити в чужу армію більше, як у свій народ, не гоже тому, хто бачить себе керівником держави. Багато вам дав Пiлсудський за продану землю українську?



*Симон Петлюра — політик і військовик, один з ключових діячів Української революції 1917—1921 років. Після її поразки — на еміграції, спочатку в Польщі, згодом у Франції. Убитий 25 травня 1926 року терористом Самуїлом Шварцбардом (ймовірним агентом ЧК) на вулиці Расін у Парижі*

— Можна було б і без Пілсудського, якби свої отамани не почали війну проти свого війська. Могло стати нам сили і на більшовиків, і на Денікіна.

— То може сам Господь нас звів. Дамо Україні другий шанс? Там мої хлопці досі влаштовують більшовикам червоні ночі.

— Знаю, та цього не досить, потрібне загальне повстання, а для нього — підпільні структури серед населення, війська й навіть радвледи.



*Нестор Махно (фото часів еміграції), один із керівників повстанського руху на півдні України в 1918—1921 роках. Після розгрому більшовиками відступив на територію Румунії. 1925 року перебрався до Парижа, де й помер 1934 року*

— І щось мені підказує, — хитро посміхнувся Махно, — що ви не дозволили б собі лиш міркувати про ці потреби, нічого не роблячи...

— Гаразд, — перебив його Петлюра, — є нагода й потреба нарешті зустрітися. І не варто відкладати цього надовго — ситуація в Україні швидко змінюється.

«А в Польщі владу знову захопив нелюбий тобі мій союзник Пілсудський», — подумав, але не сказав Петлюра.

— Готовий хоч завтра. Не буду лукавити — я не особливо зайнятий.

— Завтра не вийде, — відповів Петлюра, заглядаючи у свого журналістського нотатника, — краще через два дні.

— Чекали стільки років, зачекаємо два дні, пане Головний Отамане, — картинно вклонився, прощаючись, Махно.

Симон Петлюра ще на мить затримався на вулиці, позначаючи день зустрічі у записнику.

«25 травня 1926 року, — прошепотів він. — Можливо, цей день ввійде в історію».

## РЯТІВНИК



Він насилу розплющив очі. До тьми приходив поволі. Хто він? Де? Щоб остаточно прокинутися («але ж я не засинав!»), хлопчик, як зазвичай, спробував протерти кулачками очі зі сну («хоч я не спав»). Проте ця звична ранкова процедура не допомогла. Руки вимазані чимось мокрим і густим, розмазали це щось по обличчю, воно заліпило очі. І дивно тхнуло.

Саме від того різкого запаху хлопчик остаточно прокинувся («хоч я і не засинав»). Нарешті розгледів, що його руки геть у крові. Що поруч валяється його маленький складаний ніжик, виграний колись у сусіда Миколки. Теж із плямами крові. А ще — невеличка закривавлена тушка. Васько, його улюблене кошеня.

І тоді він згадав усе...

Як уперше сховав Васька від голодних сусідів. А потім і від своїх рідних. Після того, як буксирні бригади пройшлися селом і вимели все до зернини із клунь, собак і котів у селі не стало дуже швидко. Рідними колись сірками, бровками та мурчиками намагалися рятувати себе та своїх галинок і павликів. Тоді не стало і його Полкана, з яким він виростав до своїх семи. Андрійко зрозумів, що сталося, коли на вже давно порожньому столі з'явилося м'ясо та водночас зник улюблений пес. Тому й сховав Васька в закапелку клуні, про який не знав ніхто.

Ось уже два місяці, як він намагався врятувати це смішне колись, а тепер жалюгідне чорне створіння. За цей час їх сім'я поменшала на двох — спочатку охоронець колгоспної комори підстрелив татка, який намагався її відкрити. Татко навіть не ховався, навпаки — вмисне голосно ламав ті кляті двері, сподіваючись, що до нього приєднаються й інші. Та не приєдналися, і його тіло ще довго лежало біля дверей комори для постраху тим іншим. А ці двері, як двері до раю для грішників, залишалися зачиненими.



*Голодуюча дівчинка з околиць Харкова, весна 1933 року. Фото австрійського інженера Александра Віннербергера, який працював у той час у Харкові. Віннербергер один з небагатьох, хто зумів зафіксувати жахи Голодомору на фотоплівку й вивезти свої знімки за межі СРСР, щоб розповісти світові правду про геноцид українців*



Потім помер старший брат Микола — просто не прокинувся вранці. Лишилися лише він, мати й молодша сестра Марічка. Ну, і Васько, але про нього ніхто не знав. Усі були певні, що кошеня десь втекло, або комусь пощастило його з'їсти.

Спочатку він приносив йому рештки їжі, ховаючи в кишнях. Потім їх стало так мало, що годував кошеня пережованою їжею (якщо так можна була назвати те, що готувала з якоїсь трави та кори його мама), виносячи її в роті. Але останнього разу не доніс — ковтнув таку гидотну, але таку бажану кашку. Нещасному голодному Васькові дісталася тільки ласка й безмежна любов хлопчика.

Врешті він змушений був визначитися, кого він любить більше — Васька чи маму з сестричкою. Він згадав про складаного ножичка...

«Ой, як довго я тут?», — з жахом подумав хлопчик, оглядаючи свої руки, на яких Васькова кров перемішалися з його власною — з глибоких подряпин kota.

«Мама з Марічкою не вставали вже кілька днів. Але я їх врятую!». Спочатку він думав, що все зробить сам — вб'є кошеня, здере шкурку, прочистить тушку і принесе матері. Але це забрало в нього стільки сил, що коли Васько нарешті перестав боротися, хлопчик знепритомнів.

«Мама все зробить сама. Мама все одно буде втішена, може, навіть знов усміхнеться». Її усмішки йому бракувало в останні місяці не менш ніж їжі.

Швиденько вхопив котячу тушку й, запхнувши ножика до кишені, побіг до хати. Точніше поплентався, ледь пере-

ставляючи ноги. Останній крок, переступив поріг, і він вже в темній хаті.

— Мамо! — спробував вигукнути, але вичавив лише якийсь невиразний звук.

У хаті було тихо, мертвенно тихо. На ліжку лежала мама, пригортаючи маленьку Марічку до грудей. Хлопчик вхопився за мамину руку, намагаючись розштовхати її зі сну. Рука була геть холодна. І друга, що лежала на такому ж холодному чолі Марічки.

«Не встиг», — подумав хлопчик, знову провалюючись у небуття й випускаючи з рук тушку кошеняти.

## (САМО)ВБИВЦЯ



Будувати власну країну — це завдання для нього та таких, як він здавалося дрібним і смішним. Їхні амбіції були масштабніші — ми покоління, народжене, щоб змінити світ, переламати історію. І таки ламали, разом з тисячами тих, хто не хотів зрозуміти величі тієї місії. Земляки, з їхніми містечковими проблемами мови, культури, окремої держави й армії, здавалися йому такими примітивними!

Попри глобальні амбіції, він любив свій народ, захоплювався його героїчною та трагічною історією. Можливо, саме ця сліпа любов і нашіптувала йому, що цей страждений народ, має змінити світ. І нічого, якщо він сам поки що розуміє свою всесвітню місію. Навчимо, навіть якщо доведеться примусом. Гірше з тими, хто представляє себе народними провідниками й веде людей манівцями національної облуди, заважаючи йому виконати глобальну роль. Таких ані не переконаєш, ані не змусиш. Їх можна тільки знищити. І нищили, і він теж. Довелося навіть деяких колишніх друзів. Але він мусив — всесвітня місія неможлива без жертв.

Гірше стало, коли під ніж революції почали потрапляти прості люди, його земляки, ті, заради кого він присвятив своє життя революції. Ті, заради кого він готовий був убивати навіть своїх товаришів, що вели народ в оману. Вбиваючи їх, він захищав народ — це було головне його ви-

правдання, яким готовий був прикрити будь-який злочин. Але зараз у нього на очах вбивали цей народ. Спочатку він намагався не помічати. Потім думав, що то якась помилка, і силувався виправити її, звертаючись до Москви. А тоді побачив — то не помилка, а чітка позиція його керівництва: народ готувалися знищити. Там не вважали, що його земляки покликані змінити світ. Навпаки, їх сприймали як заваду для цих змін, перепону, яку слід було усунути.

Усували страшно — спочатку вивозячи з батьківщини тих, хто був більш самостійним. З корінням виривали з землі її найкращих представників. А потім прирекли на голодну смерть усіх, хто zostалися. Побачене в селах за кілька кілометрів від рідного міста зламало його остаточно.

Він зрозумів, що його палка віра в революцію стала іграшкою в руках злочинців. Та ні, гірше — що сам став одним із злочинців, які нині вбивали його народ. Він не міг зупинити вбивства, він не міг спинити всіх убивць.

Лиш одного.

Приклав дуло нагана до скроні й натиснув на гачок.



*Похорон Миколи Хвильового. Харків, 14 травня 1933 року*



*За кілька місяців перед смертю Микола Хвильовий став свідком жахів Голодомору на Полтавщині. В той же час влада поновила його цькування, почалися арешти колег-письменників. На знак протесту Хвильовий застрелився у харківському будинку письменників «Слово». Його смерть стала символом краху українського націонал-комунізму.*

## ПРО АВТОРА

---



Володимир В'ятрович, 40 років, історик, публіцист, громадський діяч. Голова Українського інституту національної пам'яті. На посаді директора архіву Служби безпеки України (2008—2010) розсекретив таємні доти архіви КГБ. Ініціював створення Електронного архіву [avr.org.ua](http://avr.org.ua) із вільним доступом до понад 20 тисяч документів визвольного руху та КГБ. Старший запрошений дослідник Українського наукового інституту Гарвардського університету (США, 2010—2011). Викладав в Українському католицькому університеті та Києво-Могилянській академії, очолював Центр досліджень визвольного руху. Як керівник Інституту національної пам'яті був серед ініціаторів пакету декомунізаційних законів. Автор і співавтор 14 книг із історії ОУН та УПА, українського визвольного руху ХХ століття, Другої світової війни.

## ЗМІСТ

Вступ, або Уламки дзеркала історії.....	3	ВІН, ВОНА, ВІЙНА.....	97
ХЛОПЧАКИ.....	7	ОСТАННІ.....	100
СПОГАД.....	12	КАТ.....	105
БЕЗ ЖАЛЮ.....	16	ВОЖДЬ І МУХА.....	111
ВИПАДКОВА ЗУСТРІЧ, ЯКОЇ НЕ БУЛО.....	18	ІСКРА.....	114
РЯТІВНИК.....	22	РЕЦИДИВИСТ.....	119
(САМО)ВБИВЦЯ.....	26	ПОЕТОВА ПЕРЕМОГА.....	123
НОВОСІЛЛЯ.....	29	ЗУСТРІЧ.....	125
У ВЕРЕСНІ 1939-ГО.....	33	ХРЕСТИК.....	129
В'ЯЗЕНЬ.....	42	ПОЖЕЖА.....	135
30.06.41.....	46	НЕРОЗКАЯНИЙ.....	138
МАМИНІ ОЧІ.....	50	ВЕЛИКДЕНЬ.....	142
ЧОРНИЙ ПІДЖАК.....	54	КНОПКА «ЗА».....	146
ЛЮДИ.....	59	ПОВЕРНЕННЯ.....	149
ЗА УКРАЇНУ.....	64	КОМСОМОЛЬСЬКА ІКОНА.....	153
НЕ ЯНГОЛИ.....	68	П'ЯНИЦЯ. МАЙДАННА ІСТОРІЯ.....	156
ЛЕГЕНДА ПРО ОРЛА.....	71	ДІДИ ВОЮВАЛИ.....	166
«СТАРУХА».....	75	МАМАЙ.....	172
РІЗДВЯНА ІСТОРІЯ.....	79		
СОЮЗНИКИ.....	86		
ЗА ЗАЛІЗНОЮ ЗАВІСОЮ....	91	Про автора.....	174

Популярне видання

*В'ЯТРОВИЧ Володимир*  
**(Не)історичні миті. Нариси про минулі сто років**

Керівник проекту *К. В. Новак*  
Асистент проекту *Я. Я. Ясиневич*  
Редактор *Б. Д. Завітій*  
Художній редактор *Ю. О. Дзекунова*  
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*

Підписано до друку 21.08.2017. Формат 70x100/32. Друк офсетний.  
Гарнітура «Adonis». Ум. друк. арк. 13,5.  
Наклад 3000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»  
Св. № ДК65 від 26.05.2000  
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а  
E-mail: [corp@bookclub.ua](mailto:corp@bookclub.ua)

Віддруковано у ПАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»  
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4  
впроваджена система управління якістю  
згідно з міжнародним стандартом DIN EN ISO 9001:2000